

A Történeti Adattár 50 éve

Bene János

A Történeti Adattár leltárkönyvét 1967. június 4-én hitelesítette Csallány Dezső megyei múzeumigazgató. Első bejegyzését 1-64. leltári számmal Németh Péterné tette, aki mint a Jósa András Múzeum történész-muzeológusa egyaránt kezelte és gyarapította a múzeum Helytörténeti és Történeti Dokumentumok Gyűjteményét. A Helytörténeti Gyűjtemény leltárkönyvének megnyitása még 1957-ben történt, a Történeti Dokumentumok Gyűjteményét azonban szintén 1967-től kezdte kialakítani.

A három gyűjtemény kezelője egészen a 2000-es évek elejéig általában ugyanaz a személy volt, mivel csak nagyon ritka esetben alkalmazott a múzeum hosszabb-rövidebb időre két történészt.

Az évek során fokozatosan kialakult a leltározás módszertana, mely szerint a történeti értékkel bíró egyedi dokumentumok, gyűjtemények a Történeti Dokumentumok Gyűjteményébe kerültek, míg a történeti értéket képviselő, megőrzésre hivatott kéziratok, másolatok, vagy éppen nyomdai termékek pedig a Történeti Adattárat gazdagították.

Az adattárat sokáig a történész-muzeológus hivatali szobájában helyezték el. Az 1980-as években a helytörténeti raktárba, majd a múzeum nagy belső felújítása után, 2007-től a földszinti központi adattárba kerültek elhelyezésre el a történeti adattári dobozok.

Az első tíz év gyarapodása 264 egység volt, melyek közül 76 tétel hivatalos átadásként más intézményektől érkezett, így üzemeiktől, a megyei levéltártól, párt-, KISZ, és úttörő szervezetektől. 25 egységet külső kutatóktól kaptunk ajándékba. Az *Ibrány község története* című dolgozatot például egy budapesti kutatótól vásároltunk meg. A legnagyobb gyarapodást, 162 tételt az évenként rendszeresen meghirdetett honismereti pályázatok dolgozatai jelentették, melyeket túlnyomó többségükben a megyebeli középiskolások nyújtottak be.

1967-ben a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, az ott folyó „profiltszítítás” eredményeként adott át 1920-as évekből származó kéziratokat és aprónyomtatványokat a történeti adattárnak. A teljesség igénye nélkül sorolunk fel néhányat: *Turista Egyesület nyírségi osztályának története*, *A Szabolcs vármegyei Pártfogó Egyesület története*, *A nyíregyházi Iparos Tanoncotthon története*, *Hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvak története*.¹

A helytörténet-kutatás történetének fontos dokumentuma az az 1968-as felhívás, melyet Horváth Miklós, az akkori megyei tanács művelődésügyi osztályának vezetője küldött minden járási tanácsnak, minden művelődési ház, általános és középiskola igazgatójának. Ebben leírta, hogy a megyében megalakult a Legújabbkori Történeti Múzeumi Bizottság, melynek célja a megye legújabb kori történetével foglalkozó tudományos kutatások és feldolgozó munkák összefogása, különös

¹ TAd. 25-67., 33-67., illetve 41-67. és 44-67.

hangsúlyt fektetve – a 20. évforduló alkalmából – a megye felszabadulásának történeti feldolgozására. „*Osztályvezető és Igazgató Elvtársakon keresztül kérünk minden történeti kutatót, elsősorban a pedagógusokat, hogy Szabolcs-Szatmár legújabbkori története feldolgozásának munkájába kapcsolódjanak be. A helytörténeti kutatás eredményeit, az ezek alapján készült tanulmányokat a »Szabolcs-Szatmár Megyei Múzeumok Kiadványai« c. sorozatban a Bizottság megjelenteti.*”²

A bizottság 1963. december 23-án alakult meg, titkára Hársfalvi Péter főiskolai adjunktus volt. Munkatervében szerepelt a megyei agrárszocialista mozgalmak, az 1919-es események, az ellenforradalmi korszak ellenzéki mozgalmaira vonatkozó visszaemlékezések gyűjtése, sőt ezekre a témakörökre vonatkozóan az országos gyűjtemények anyagának feldolgozását is elő akarták készíteni.³

Ma is jól használható a csengeri tantestület ajándékként bekerült, még 1938 szeptemberében készített 32 oldalas községtörténet, melyet akkor Szücs János vármegyei tanfelügyelő felkérésére a csengeri iskolák (református, római katolikus és izraelita) tanítói állítottak össze.⁴ Ide került a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei levéltár volt igazgatójának, dr. Balogh Istvánnak a nyíregyházi rádióban elhangzott történet-néprajzi előadásainak leírt változata is, például a szabolcsi földvárról vagy éppen a Rákóczi-szabadságharc helyi eseményeiről.

1968-ban országosan nagy honismereti pályázatot hirdettek meg, elsősorban az őszirózsás forradalom és a tanácsköztársaság helyi eseményeinek feldolgozására. Emellett lehetett pályázni településtörténeti, elsősorban az 1945 és azt követő eseményeket taglaló dolgozatokkal is. Így került a gyűjteménybe a tanácsköztársaságról szóló múzeumi emlékkiállítás forgatókönyve, a tanácsköztársaság megünneplésének megyei tervezete, vagy például a munkásmozgalom-történeti vándorkiállítás forgatókönyve.

Így gyarapították az adattárat Cserepeskenéz, Vitka (Miklós Elemér általános iskolai igazgató), Mezőladány, Nyírkércs, Jármi (Kicsák Józsefné általános iskolai tanár), Tunyogmatolcs (Sándor Miklós általános iskolai tanár), Botpalád (Varga Zoltán általános iskolai igazgató), Gergelyi-ugornya (Csiszár Sarolta, később a vásárosnaményi Beregi Múzeum igazgatója) Baktalórántháza (a falu történetét Simon Istvánné és Nyíry László pedagógusok egyaránt feldolgozták)⁵ települések legújabb kori fejlődését bemutató dolgozatok is. Tiszavasváriban négy pályázat is született: Kabay Jánosról, Pethe Ferencről és Vasvári Pálról szóltak a dolgozatok. Jól látszik, hogy a megye pedagógusai, helytörténettel foglalkozó értelmiségei komolyan vették a felhívást és lelkiismeretes, a kutatás lehetőségeinek akkor jól megfelelt dolgozatokkal jelentkeztek.

A fent említett 1968-as nagy honismereti pályázatban tehát a pedagógusok jártak az élen, de négy pályázattal jelentkezett a nyíregyházi Zrínyi Ilona Gimnázium Honismereti Szakköre is. Ők elsősorban visszaemlékezéseket gyűjtöttek. Tanáruk, Horváth Sándor két munkát is küldött.⁶

1969-ben 17 pályamű érkezett be, s a paletta is egyre színesebb lett: a község-, és tsz-történetek mellett, ipar-, iskolatörténet, valamint művelődési házak története is szerepelt a listán.

Az 1970-es évektől Dienes Istvánné történész, majd rövid ideig Kovács Árpád kezelte a gyűjteményt. 1975-ben és 1976 első félévében – nem lévén történész a múzeumban – Szathmáry László antropológus leltározta a beérkezett, illetve ajándékba vagy hivatalos úton kapott dokumentumokat (36 darab). Ezek többsége szintén az 1975-ös megyei honismereti pályázatra iskoláktól,

² TAd. 18-67.

³ Irrattár (iktatószám nélkül).

⁴ TAd. 2-67.

⁵ TAd. 57-68., ill. 68-58.

⁶ TAd. 49-52.

iskolai honismereti szakköröktől vagy magánszemélyektől érkezett dolgozatok. A népi gyógyászati, népi gasztronómiai írásról ismert Makay Béla lakóhelyéről, Túristvándiról szóló dolgozatokkal jelentkezett. Az anarcsi honismereti szakkör a település történetét dolgozta fel 1945-ig, Varga Károly tanár pedig a mátészalkai Bútorgyár történetéről írt.⁷

1976-ban állandósulni látszott a történész-muzeológus személye, július 1-jével Reszler Gábor történelem–orosz szakos végzős nyíregyházi főiskolai hallgató foglalta el az állást.

Abban az évben 36 darab honismereti pályázat érkezett az adattárba: Vaja, Tiszalök, Nagycsed, Rakamaz, Bátorliget, Balkány, Újfehértó, a vásárosnaményi ládagyár, a kisvárdai „Vulkán” Vasöntöde, a szabolcsbákai Búzakalász MGTSSz, a nyíregyházi Almatároló, az ERDÉRT Vállalat tuzséri gyáregységének története szerepelt a dolgozatok között.

Ekkoriban már rendszeresen megrendezték a középiskolák részére a sárospataki diáknapot, helytörténeti pályázatokkal együtt. 1962-ben Sárospataki Diáknapok elnevezéssel hívta össze Sárospatak városa Hajdú és Szabolcs megyék középiskolás diákjait egy kulturális fesztiválra, melyen 30 középiskola 1300 diákja vett részt. A kezdeményező a Rákóczi Gimnázium, az ügy támogatója a Borsod megyei Tanács és a KISZ Bizottság voltak. 1963-ban a Kulturális Szemle Országos Operatív Bizottságának megbízásából Észak-Magyarországi Fesztivált rendeztek, itt már kiegészülve Heves és Nógrád megyei diákokkal. A Nyíregyházán jól sikerült (nyertes) pályamunkákat a Jósza András Múzeum rendszeresen felterjesztette Sárospatakra (igaz, hogy az ottani szereplésről visszajelzés ritkán jött), illetve az oda közvetlenül az iskolákból beküldött dolgozatok másodpéldányai is a múzeumba kerültek. Diákmunkák ugyan, de sok érdekes, apró adat van már ezekben is. A kisvárdai „Vulkán” Vasöntöde történetét hárman is megírták 1977-ben: Almási Judit és Kozma Péter a kisvárdai Császy László Gimnázium, illetve Kriveczky Béla a szintén kisvárdai Bessenyei György Gimnázium tanulója⁸.

Az 1977-es diáknapra a gimnáziumok 25 munkát küldtek be, szerzői között később komoly szakmai és politikai karriert befutó személyeket találunk.⁹ A 25 pályázat 7 középiskolából érkezett, Nyíregyházáról 14 (Zrínyi Ilona Gimnázium: 5, Széchenyi István Közgazdasági Szakközépiskola: 3, Krúdy Gyula Gimnázium: 3, Vasvári Pál Gimnázium: 3), Vásárosnaményből 5 (II. Rákóczi Ferenc Gimnázium), Kisvárdáról 6 (Császy László Gimnázium: 4, Bessenyei György Gimnázium: 2) dolgozat.

Mivel 1977-ben Reszler Gábor egy ideig katonai szolgálatot teljesített, a fenti pályamunkákat Papp Ágoston, a múzeum Közművelődési osztályának vezetője leltározta, aki egyébként is a pályázatokért felelt.

1977-ben 39 honismereti pályázat érkezett felnőttektől és középiskolásoktól, melyek közül 3 pénzdíjazásban részesült. A díjakat az őszi Múzeumi és Műemléki Hónap keretén belül adták át a díjazottaknak: Szabó Imrénének (Gyulaháza): *Gyulaháza község kulturális fejlődése a XX. században*, Hadházy Pál nyugdíjas református lelkésznek (Nyíregyháza): *43 év egy kis szatmári faluban, Túristvándiban* és Sigér Imre újságírónak (Nyíregyháza): *A megyében élt és még ma is élő egykori szovjet vöröskatonák emlékezései*.¹⁰ Sigér Imre ugyanabban az évben (1977-ben) egy igen komoly

⁷ TAd. 137-76. és 138-76., 136-76., illetve: 140-76.

⁸ Kriveczky Béla a középiskola után régésznek tanult, a kisvárdai Rétközi Múzeum munkatársa lett, néhai Kozma Péter pedig országgyűlési képviselő, megyei kormányhivatal-vezető volt.

⁹ Szép Béla (Bessenyei György Gimnázium) országgyűlési képviselő, napjainkban Tuzsér nagyközség jegyzője, néhai Henszel Ágota (Zrínyi Ilona Gimnázium) nyíregyházi főlevéltáros, vagy éppen Szepessy Béla (Krúdy Gyula Gimnázium) a Nyíregyházi Egyetemen intézetvezető.

¹⁰ TAd. 253-77., 256-77., ill. 254-77.

fordítást is ajándékozott az adattárnak, Pjotr Zsukov Lavrentyevics gárdakapitány frontnaplóját, *A nyíregyházi kórház* címmel, mely az 1944 októberi Nyíregyháza és környékén vívott harcokról szól.¹¹

A helytörténettel foglalkozók biztosan jó adatokat találhatnak az 1979-es gyarapodásban is: Hankó Zoltán nyugalmazott igazgató Tiszavasváriról szóló tekintélyes terjedelmű olvasókönyvében (251 oldal) vagy Torma Józsefné pályázatában: *Kivándorlás Ajak községből 1890–1935 között*.¹²

Az ismert, Szatmár néprajzát kutató Luby Margit 1976-ban történt halála után kegyeletből a megyei pályázatot Luby Margit Honismereti és Néprajzi pályázatra keresztelték. Ezen pályázat legjobbait minden esztendőben felküldték országos pályázatra is, ahol jó néhány esetben kaptak a szabolcsi pályamunkák országos elismerést. 1979-ben a Luby Margit Honismereti és Néprajzi pályázatra 79, a sárospataki diáknapokra 7 pályamű érkezett a múzeumba. Ebben az évben ismét a tanácsköztársaság volt a központi téma, számos dolgozat született Császi Lászlóról, Vári Emilről, és néhány helytörténeti, iskolatörténeti, üzem-, valamint tsz-történeti pályamunka is: Ibrányból (Pásztor Mária gimnáziumi tanuló), Kemecseről (Kozma István általános iskolai igazgató), Vásárosnaményből (Gyarmathy Zsigmond, később a megyei levéltár igazgatója). 1980 végén a gyarapodás 427 darabot tett ki, és 10 424 oldalt számlált.

A Történeti Adattárban őrizzük Szabolcs-Szatmár-Bereg megye szinte valamennyi kiállítási forgatókönyvét. Néhány példa ezekből: orvos-és gyógyszerészettörténeti kiállítás a tiszavasvári Vasvári Pál Múzeumban, forradalmi plakátkiállítás a Jósza András Múzeumban, úttörő-kiállítás Vaján, Mező Imre emlékkiállítás (Baktalórántháza, MSZMP nagyközségi bizottsága). Itt vannak a megyei Honismereti Diáktáborok, elsősorban a vásárosnaményiak tábori naplói is.

1980-ban Reszler Gábor a történész-muzeológusságot a Kelet-Magyarország szerkesztőségében újságírássra váltotta fel. 1981. július 1-jétől e sorok írója tölti be a történész-muzeológusi munkakört, vezetve és kezelve mind a Történeti Adattári, mind a Helytörténeti Gyűjteményt, 2014-ig pedig a Történeti Dokumentumok Gyűjteményét is.¹³

1981-ben 68 pályamunka érkezett be, közöttük komoly gyűjtést jelző dolgozatok is: Muszta János tanárnak *Község a homokon* (Adatok Nyírbéltek történetéhez) című dolgozata, Orosz Szilárdnak *A nyíregyházi Papírgyár öt éves története*, Grasselli Miklósnak *A nyíregyházi Dohányfermentáló története*.¹⁴

Filmforgatókönyvek is gazdagították az adattárat. 1976-ban tervezte a Magyar Televízió, hogy filmet forgat neves történészek (Várkonyi Ágnes, Perjés Géza, Benda Kálmán, Köpeczi Béla) közreműködésével a II. Rákóczi György fejedelem születésének 300. évfordulója tiszteletére. A filmet 1978-ban mutatták be. A három részből álló sorozatnak jó néhány epizódját a vajai kastélyban forgatták, a statiszták helyi lakosok és a Jósza András, illetve a Vay Ádám Múzeum dolgozói voltak. E filmsorozat forgatókönyve 1980-ban került az adattárba.¹⁵ A MAFILM-től hivatalos átadásként érkezett három, megyei vonatkozású film: *Szabolcs-Szatmár megye kulturális helyzete I–II.* és *Szabolcs-Szatmári emberek* című dokumentumfilmek forgatókönyvei.¹⁶

Időközben a Sárospataki Diáknapok tematikája annyiban változott, hogy évente egy-egy kiemelkedő esemény vagy személyiség története, életpályája lett a központi téma.

¹¹ TAd. 244-77.

¹² TAd. 278-79., ill. 277-79.

¹³ Ebben az időrendben csak néhány esetben, rövid időre volt változás annyiban, hogy az adattári leltárkönyvet az adattáros vagy éppen egy-egy történész kolléga vezette, de az adattári gyűjtést, a dokumentumok leírását minden esetben Bene János végezte.

¹⁴ TAd. 438-81., 451-81. és 462-81.

¹⁵ TAd. 370-80.

¹⁶ TAd. 483–485-81.

1979-ben a Thököly-felkelés egy szabadon választott forrásának elemzésével lehetett jelentkezni, emlékezve arra, hogy 1679-ben Thököly Imre került a kurucok élére. 1980-ban pedig, születése 400. évfordulójára emlékezve, Bethlen Gábort állította a Diáknapok a pályázat közép-pontjába. A megyéből akkor 23 pályamű került az adattárba, mind a 23 a nyíregyházi Zrínyi Ilona Gimnáziumból. Közöttük van Mádi László (ma országgyűlési képviselő) *Bethlen Gábor, a nagy fejedelem* címmel.¹⁷

Nyíregyháza 1919-es eseményeinek egy tárgyi emléke történetéhez fűződő írások gazdagították 1983-ban az adattárat. Kiemelkednek közülük Jeles László visszaemlékezései 1918-tól 1957-ig. Jeles László a tanácsköztársaság idején, majd a két világháború között Nyíregyháza csekély jelentőségű munkásmozgalmának egyik részese volt. 1919-ben a helyi vörös őrség katonája, aki a harcok után fegyverét elásta. Ezt a puskát 1963-ban Erdész Sándor múzeumi munkatárs jelenlétében kiásták, majd a Jósza András Múzeumban helyezték el, a dokumentáció és a visszaemlékezések pedig bekerültek az adattárba.¹⁸

1983-ban a tsz-történet volt a pályázatok fő témája. 34 dolgozat érkezett, zömében középiskolákból. Ugyanebben az évben került az adattárba Csallány Dezső megyei múzeumigazgató számos irata, gyűjtése. Többek között az 52 oldalas kézírata a múzeum történetéről; újságcikkek, híradások az Jósza András Múzeum új helyén, a Benczúr téri épületben történt megnyitásáról 1974-ből; Kiss Lajos múzeumtörténete; valamint két kiállítási forgatókönyv (az akkor újonnan megnyitott tiszaberceli Bessenyei házban a Bessenyei emlékkiállítás, és a szintén abban az évben felújított Korona szállóban rendezett emlékkiállítás forgatókönyve).

1984-ben Rácz Pál adácsi plébános ajándékozta a múzeumnak Miskolczi Mihály volt orosi iskolaigazgató Orosról szóló monográfiáját. Ez a kézirat lett az egyik alapja a később megjelentetett könyvnek is (MISKOLCZY 2003.). A következő években is nagyszámú pályázatok érkeztek be településtörténet, üzemtörténet témakörökben. 1985 és 1990 között felváltva leltározott a Történeti Dokumentumok Gyűjteményét kezelő Riczu Zoltán és a Helytörténeti Gyűjteményt kezelő Bene János. 1987-ben feljegyeztük a nyertes felnőtt pályázatokat. I. díjat nyert Görbedi Miklós tanár *Így éltünk a Tisza mellett* című dolgozata. Két második díjat is kiadtunk: Kukucska István tűzoltó főhadnagynak *A nagykállói önkéntes tűzoltóság története*, illetve Ferencz Miklósné tanárnő *A nyíregyházi Jótékony Nőegylet története* című dolgozatáért. A III. díjat nyert dolgozat Hadházy Pál nyugdíjas lelkész *A négyszáz éves túristvándi református egyház és református elemi népiskola története* című írása volt.¹⁹

1989-ben a Sárospataki Diáknapokra a magyar irodalom nagyjairól szóló pályaművekkel lehetett jelentkezni. 1989 és 1992 között Losonczy Gulyás Anikó adattáros leltározott, de a gyűjtést a történészek végezték. A múzeumi régészeti adattár iratai közül kerültek a gyűjteménybe 1990-ben a múzeum éves jelentései a két világháború közötti időből 505 lap terjedelemben.

Az 1980-as évek végétől kifulladás a honismereti mozgalom, a rendszerváltás pedig szinte teljesen megállította ezt a szép munkát. Megszűnt a Hazafias Népfőnt, megszűntek az ifjúsági szervezetek, a múzeum és a levéltár akkor a túlélésért küzdött. Még az 1990-es Sárospataki Diáknapokra érkezett ugyan 22 pályázat, ám ezt követően az ilyen jellegű pályázati gyarapodás szinte teljesen megszűnt.

A rendszerváltás idejére, 1991 végére 11 254 oldallal összesen 21 678 oldalra szaporodott az adattárban nyilvántartott dokumentáció nagysága, a tételek száma 727-re nőtt.

¹⁷ TAd. 474-81.

¹⁸ TAd. 535-537-83.

¹⁹ TAd. 659-661-87.

A megcsappant számú pályázatok helyett azonban lett más! 1992-ben W. Vityi Zoltán, (nyugalmazott városi főtanácsos, helytörténész, 1994-ben Mátészalka díszpolgára) ajándékozta az adattár részére a *Szatmári levelek* című, 812 oldalas helytörténeti gyűjtését, valamint ugyanabban az évben került az adattárba ajándékként Orosz Béla főiskolai tanár, nyelvész 105 oldalas mezőgazdasági szakszótára, és Beregszászi Ferenc nyugállományú általános iskolai igazgató, helytörténész Barabás község múltjáról szóló 710 oldalas (3 kötet) gyűjtése.

1991-től, amikor megünnepeltük a nyíregyházi nagy lovas laktanya építésének 100. évfordulóját, és megrendeztük az I. Nyíregyházi Huszártalálkozót, megkezdődött az ezirányú gyűjtés is. A 100. évforduló tiszteletére új, állandó huszárkiallítást nyitottunk a Jósa András Múzeumban, és megjelent *A nyíregyházi huszárok* című könyv (BENE 1991.). A számos eredeti tárgy és dokumentum mellett a huszárkutatás kéziratái tovább gyarapították a gyűjteményt, melyek között visszaemlékezések, naplók, feljegyzések másolatai kaptak helyet. Ilyen volt például a tiszalöki református egyházban őrzött napló, melynek szerzője Kórik Gábor az egykori császári és királyi 14. huszárezredben töltött éveinek emlékét jegyezte fel.²⁰ Az Ibrányba való Hegedüs Ferenc tizedes, aki a két világháború között szolgált lovas tüzérként a nyíregyházi 4. huszárezred huszár ütegében, a katonaeveit, majd frontszolgálatát és hadifogságának történetét vetette papírra. A sárvári Nádasdy Ferenc Múzeum adta át Szabadhegy István huszár alezredes emigrációban írt visszaemlékezéseinek másolatát, mely a 4/II. huszárosztály 1944 nyarán, a keleti fronton vívott harcairól szól. Ez a visszaemlékezés szolgáltatta az alapot az 1995-ben megjelent kötetnek is, melynek címe: *Mindig kevesebbek leszünk* (BENE 1995.).

1992-ben Sztáray János hét, az egykori magyar királyi lovas tüzérek visszaemlékezéseinek másolatát juttatta el az adattárba. A visszaemlékezések szerzői: Eleőd Tivadar, Morlin Zoltán, Sztáray János, Waldhauser György és Paravicini István, aki Nyíregyházán szolgált a huszár ütegben.²¹ Szintén a sárvári múzeum adta át Szodoray Frigyes volt nyíregyházi 4-es huszár őrnagy 1935–1937-ben írott feljegyzéseinek másolatát. A két kis jegyzetfüzet igen értékes adatokat tartalmaz a 4-es huszárok mindennapjairól, a kiképzésről, a szolgálatról. E naplót használtuk fel, amikor készült a nyíregyházi huszárok két világháború közötti története a huszárkönyv számára.²²

A huszárok mellett aztán 1992-től a gyalogosokra vonatkozó feljegyzések is ide kerültek. 1992 őszén szintén megemlékeztünk arról, hogy 50 évvel azelőtt, 1942. október végén búcsúzott el Nyíregyházáról a háziezred, a magyar királyi II. Rákóczi Ferenc 12. honvéd gyalogezred és indult felváltóként a Don-kanyarba. Bajtársi találkozót szerveztünk, emléktáblát avattunk a Megyeháza falán (1942-ben ugyanis a Megyeháza előtti téren zajlott le a búcsúztató ünnepség), könyvet adtunk ki az ezred Don menti harctevékenységről (BENE–SZABÓ 1992.). A következő évi gyarapodásba már be is került az emléktábla dokumentációja, valamint Huszár László őrnagy, ezred első segédtiszt visszaemlékezései, illetve a Hadtörténelmi Levéltárban folytatott gyűjtés dokumentumai (ezredparancsok, ezred- és zászlóalj harctudósítások másolatai).²³

1994-ben Domahidy András Ausztráliából küldte el gróf Teleki János és gróf Teleki István I. világháborús nyíregyházi császári és királyi 14-es tartalékos huszártisztek életrajzát. Ugyanabban az évben emlékeztünk meg az egykori magyar királyi nyíregyházi 1. honvéd lovashadosztály frontra indulásának 50. évfordulójáról. Az ünnepre készülve magnóbeszélgetést folytattunk olyan volt nyíregyházi huszárokkal, akik 1944-ben Lengyelországban, a Pripjaty-mocsarakban, majd a magyarországi honvédó harcokban a 4. huszárezredben szolgáltak. A beszélgetés résztvevői: Karacs

²⁰ TAd. 736-92.

²¹ TAd. 760–766-92.

²² TAd. 786-92.

²³ TAd. 790–799-93.

Zsigmond őrmester, Petró Albert tizedes, Mosolygó István őrvezető, Soós Károly őrvezető, Szabó Károly és Szikszai György huszár, mindnyájan a 4/5. lovasszásad katonái. A magnóbeszélgetések legépelet változatából készült a találkozóra egy emlékkönyv (BENE 1994.).²⁴ Ezen a huszártalálkozón megjelent a volt hadosztályparancsnok, vitéz Vattay Antal altábornagy Angliában élő leánya, Vattay Nóra. A tábornok Budapesten élő unokájával, Vattay Antallal együtt értékes dokumentummásolatokkal gazdagította az adattárat (v. Vattay Antal periratai, a nyíregyházi lovasdandár harcselekményeinek leírása 1941-ből; Spányi Béla nyíregyházi huszárhadnagy levelezése; v. Vattay Antal bevétele 1940 decemberéből, amikor átvette a parancsnokságot Nyíregyházán, stb.).

A történeti gyűjtemények militaria anyagának fejlesztése terén az 1990-es évek első fele igen sikeres volt, több nagy értékű tárgy került a leltárba. 1992-ben vitéz Kovács Tibor páncéltörő ágyús főhadnagy, a volt debreceni 16. felderítő osztály akkor még élő tisztikara közös beleegyezésével a Jósza András Múzeumnak ajándékozta a jogelőd 14. kerékpáros zászlóalj 1939-ben Vásárosnaményban felszentelt csapatkürtjét (csapatzászlóját), melyet abban az esztendőben hoztak haza Németországból, ahol a II. világháború után az osztály tisztjei őrizték.²⁵ Ezen felderítő osztály iratanyagának másolatait 1994-ben leltároztuk be.²⁶

1993-ban küldte haza Ausztriából v. Spányi Béla huszárhadnagy v. Vattay Antal altábornagy köpenyét egy levél kíséretében: „1944. július elején a hadosztállal súlyos harcokba kerültünk az oroszokkal Kleck környékén. Én akkor tényleges huszár hadnagy voltam a 6. lovasszásadnál, s a századparancsnokunk sebesülése után tovább vezettem a századot. Közben egy géppisztolysorozatból én is megsebesültem.

Századommal rendben leváltunk az ellenségről, s négy sebesült huszárral egy löszeres szekéren hátraszállítottak a kötözőhelyre. Meleg volt az idő, ingben harcoltunk. Este sebesültünk meg, s már nem maradt idő arra, hogy a nyeregbe málházott zubbonyt, köpenyt leszedjünk. Az éjszakák ezen a mocsaras vidéken hidegek, a hajnalok csípősek.

Hajnalban jött velünk szemben feledhetetlen tábornokunk gépkocsin. Megállította a szekeret, majd eligazította a kocsist, hol találja a kötözőhelyet. A szekérhez lépve látta, hogy ráz bennünket a hideg, a sebláz.

– Miért nem takartad be őket? – kérdezte a hajtó huszárt.

– Mert nincs mivel, kegyelmes uram, magam is csak ingben vagyok – válaszolta a huszár.

Erre Vattay tábornok úr levette ezt a köpenyt, ránk terítette, s mondta:

– Majd hozzátok vissza Nyíregyházára, s most siessetek, mert minden pillanatban áttörhet az orosz!

A köpeny velem jött a német hadikórházba, ahonnan egy rokonomhoz küldtem Ausztriába. Most, tábornokunk leányával egyetértésben kerüljön vissza, tábornokunk akarata szerint, ezredünk múzeumába, Nyíregyházára.”²⁷

Az 1990-es évek második felében rövid időre Németh Péterné, majd Várady Jenő dolgozott történészként a Jósza András Múzeumban. Németh Péterné nevéhez fűződik az 1994. november 11–12-én a Jósza András Múzeumban megtartott, 1956-ról szóló tudományos konferencia megrendezése és levezetése. A konferenciához már előzetesen készültek interjúk, korreferátumok, majd a tanácskozás előadásai is bekerültek az adattárba.²⁸

²⁴ TAd. 810-94.

²⁵ HGy. 92.29.1.1–4.

²⁶ TAd. 824–827-94.

²⁷ TAd. 831-94. A köpeny leltári száma: HGy. 93.6.1.

²⁸ TAd. 849–865-95.

1995-ben – az adattározás során először – a Helytörténeti Gyűjteményben őrzött tárgyak restaurálási dokumentációja is az adattárba került. Előbb két, a Szabolcs vármegyei nemesi felkelő ezred egy-egy osztályzászlója 1797-ből és 1809-ből,²⁹ majd nagyobb tételként az ausztriai Linz melletti Berg község erdejében 1945 nyarán elásott, 1986-ban pedig a múzeum munkatársai által feltárt és még abban az évben leltárba vett nyíregyházi tűzoltó relikviák (összesen 22 darab) restaurálási leírásai.³⁰

A 12. gyalogezred történetének kutatását folytatva 1995-ben több, az ezredre vonatkozó visszaemlékezés, harctéri napló, hadijelentés fénymásolata került az adattárba (9 darab), és közel 400 oldal a Hadtörténelmi Levéltárból.³¹ Ezekon kívül az 1995-ös év hadtörténeti „termése” igen bő: 20 dokumentum, közte egy igen értékes helytörténeti gyűjtés, Szabó Nándor budapesti kutató adománya: a német napi helyzetjelentések fordítása, mely a nyíregyházi csatát dolgozza fel 1944. október 23. és 31. között, amikor heves harcok közepette a város kétszer is gazdát cserélt.³²

A fent említett anyagok felhasználásával készült el a nyíregyházi gyalogezred 1944–1945-ös történetét feldolgozó kötet (BENE–SZABÓ 1997.).

Németh Péterné teljes 1956-os gyűjtése (1995-től szinte napjainkig) is az adattár része lett. Ez közel 100 darabos dokumentumanyag, közte az 1994-es nyíregyházi konferencia előadásinak gépelt példánya, illetve egy országos 1956-os diákpályázat dolgozatai is itt kaptak helyet (63 darab), valamint 110 darab újabb, 2006–2010-es ’56-os visszaemlékezés.

A lassan magára találó helytörténetírási mozgalom – már jóval kevesebb számú – dokumentuma ismét az adattárba került. 1995-ben újra meghirdette a múzeum a honismereti pályázatot, felnőtt és ifjúsági kategóriában. 10 felnőtt és 5 diákmunka érkezett: Varsányi Gábor tanár Tiszadadáról, Néző István könyvtáros a kisvárdai Somogyi Rezső életéről írt dolgozatával és Újné Pethő Andrea Nagydobos történetével nyert díjat. Az ifjúsági kategóriában Toronyicza Gréta: *Nyíregyháza az ezredik évben*, Kovács Edina Mátészalka millenniumi történetével és Arga Zoltán szintén Nyíregyháza millenniumi történetével pályázott és nyert.

1996-ban országos 1956-os diákpályázatot írt ki a múzeum Németh Péterné közreműködésével és irányításával. E pályázatra összesen 62 pályázat érkezett az ország számos középiskolájából, sőt külföldi magyar iskolákból is (5 pályázat), amelyek mellé bekerült az 1997-es megyei 1956-os pályázat 7 pályaműve is.

Az ezredforduló előtti években az 1848-as szabolcsi és szatmári gyűjtések, a nyíregyházi katonák II. világháborús szereplésének dokumentumairól készült másolatok mellett egy nagy gyűjtemény is került az adattárba. Kiss Vendel, a Felvidék 47 Egyesület elnöke az általa összegyűjtött, a Nyíregyházára és környékére áttelepített magyarok (ő maga is ezek közé tartozott) sorsáról, az áttelepítés idejében született dokumentumokról készített másolatokat adta át 446 oldal terjedelemben.³³

2002-ben a katonai hagyományok gyűjtése révén Reszler Antal nyugdíjas nyíregyházi tanító 10 hangjegyfűzetben 335 katonanótát, népdalt, magyar nótát jegyzett le kottával együtt, melyek az adattárba kerültek.³⁴

Az ezredforduló után, 2002 végén az adattárban 1146 tételben 1991-től 419 számú gyarapodással és 13 078 oldallal 34 756 oldalra szaporodott a dokumentumok száma.

²⁹ TAd. 866-95. A zászlók leltári száma: HGy. 57.14.11., ill. 57.14.14.

³⁰ TAd. 867–880-95. A relikviák leltári száma: HGy. 86.23.1. – 86.23.26.

³¹ TAd. 899–907-95.

³² TAd. 911-95.

³³ TAd. 1057-99.

³⁴ TAd. 1038–1039-2002.

2003. november 17-én hitelesítette Dám László (akkori megyei múzeumigazgató) az adattár második leltárkönyvét, mely a nemzeti kulturális örökség miniszterének 20/2002 (X. 4.) NKÖM számú rendelete figyelembe vételével készült, s a rendelet szerint Adattári dokumentumgyűjtemény nyilvántartására szolgál. A leltárkönyv nyitó leltári száma: 1147–2003. Abban az évben Szalay Zsigmond *Tyukod története és néprajza* című községtörténet (397 oldal!) került az adattárba, valamint Németh Péterné gyűjtése révén 10 kézirat, melyek témája a Rákosi-rendszer magyarországi történéseinek dokumentálása volt.

2004-től napjainkig a Jósa András Múzeum, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár és a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár közösen hirdeti meg, mindig más fő témával a megyei honismereti pályázatot, melyhez pályadíj felajánlása nélkül csatlakozott a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Honismereti Egyesület és a Nyíregyházi Főiskola (napjainkban a Nyíregyházi Egyetem) is. A díjazás rotációs alapon történik, azaz minden évben más-más intézmény biztosítja az első három helyezett pályadíját. 2004-ben Harsányi Gézáne kapta a II. díjat *Nagykálló muzsikája* című dolgozatával, 2005-ben pedig Néző István Várday Ferencről írott dolgozata érdemelte ki az I. helyet.³⁵ A pályaművek közül abban a két évben azok kerültek az adattárba, melynek díjösszegét a múzeum biztosította.

2005-ben Németh Péterné átadta az adattárnak az 1950-es évek elejéről szóló gyűjtéseit, melyek közül terjedelemben a nyíregyházi rádió történetéhez fűződő másolatok állnak az első helyen (609 oldal). Ez az iratátadás 2006–2008-ban is folytatódott, 2006-ban 21 másolat (637 oldal), 2007-ben 9 tétel 88 oldal és 15 doboznyi iratanyag, 2008-ban pedig 22 tételben 2792 oldal. Ezek a másolatok a Hadtörténelmi Levéltár, a Magyar Országos Levéltár, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, és a volt MSZMP megyei archívumának az 1950-es évekhez és az 1956-os forradalomhoz kapcsolódó irategyütteseiből származnak. Ez a gyűjtés 2010-ben vált teljessé, újabb 47 dokumentummásolat adattárba helyezésével.

A 2010-es évek gyűjtéseiből kiemelkedik Nyíry László nyugalmazott általános iskolai tanár lakóhelye, Baktalórántháza történetéről összegyűjtött nagy mennyiségű és egy leendő városmonográfia alapanyagát is képezhető gyűjtése leánya, Nyíry Ágnes Budapesten élő újságíró jóvoltából (2012). E gyűjtés kiterjedt a falu, a Dégenfeld, a Tisza és a Vay családok, a kastély és a védett park történetére 1312 oldal terjedelemben.³⁶

Hasonlóan sok értékes adatot tartalmaz a nyíregyházi huszáréletről Perczel Aladár kétkötetes emlékirata: *Lovakról – Babecz emlékiratai*, melyet a család barátja, Mikecz László, maga is huszár leszármazott juttatott el a Jósa András Múzeumba.³⁷

2014-ben az addig összegyűjtött, egy esetleges múzeumtörténeti kiállításához, tudományos vagy közművelődési igényű múzeumtörténethez felhasználható régi kiállítási meghívókat helyeztünk el az adattárban (172 db), valamint ide kerültek a Magyar Honvédség 5. Bocskai István Lovászdandár és a Jósa András Múzeum közösen meghirdetett I. világháborús hadtörténeti pályázatának dolgozatai is, melyeket a dandár katonái készítettek. Az adattárba leltároztuk be az elmúlt évek történeti időszak kiállításainak forгатókönyveit is.

Komoly pályamunkák érkeztek a 2015. évi honismereti pályázatra, melyek közül abban az évben a Jósa András Múzeum a II. díjat biztosította, s azt a kárpátaljai Dercenbe való Fodor Krisztina

³⁵ TAd. 1166-2004., ill. 1168-2005.

³⁶ TAd. 1317–1321-2012.

³⁷ TAd. 1339-2013.

főiskolai hallgató nyerte a *Gondolatok a Beregi Református Egyházmegye gazdasági helyzetéről 1848–1923 között* című dolgozatával.³⁸

2016-ban a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár jóvoltából minden honismereti pályamunka másolatát megkaptuk. Kiemelkedik ezek közül Tóth Sándor nyugállományú honvéd ezredes 6 dolgozata, melyek mind Nyíregyháza kultúrtörténetével foglalkoznak: a nyíregyházi mozik, a helyi táncművészet és fotótörténet témakörében. Olyan értékes dolgozatok is születtek, mint a Nyíregyháza hatodik gyógyszertárának története Hubayné Iványi Katalin nyugalmazott gyógyszerész tollából, vagy éppen az 1939-es Szabolcs vármegyei választások és a nyilas mozgalom szerepét boncolgató pályázat. Amerikából küldte haza Jármay Jánosné Lázár Mária a két nyíregyházi, hősi halált halt huszártiszt Lázár Sándor főhadnagy és Lázár Péter István hadnagyok húga (aki testvérei relikviáit is a Jósza András Múzeumnak adományozta) nagybátyja Lázár Károly testőr altábornagy 1967-ben írt emlékiratainak másolatát.³⁹

A 2017. évi 85 tételből álló leltározás túlnyomó többségét, 48 tételt a Magyar Huszár Alapítvány által átadott katonai vonatkozású iratok másolatai teszik ki. A beletárolt 1402 oldal gyarapodásnak ez pontosan a felét, 751 oldalt jelenti. Abban az évben kerültek leltárba a Megyei Értéktár Bizottsághoz benyújtott és bírálatra a Jósza András Múzeumhoz is eljuttatott előterjesztések is.

A Történelmi Adattár alapításának 50. évfordulóján, 2017 végén az 1550–2017. leltári számmal zártuk a gyarapodást, s a 2002 végétől 18 522 oldallal gyarapodott gyűjtemény összesen 53 278 oldalra bővült.

Az 51. esztendőben még 36 tételben 1963 oldal gyarapodás történt, s így 2018 végére az adattár 1593 tételében 55 241 oldalnyi iratot őrzünk, ami a múzeum központi adattárában, 155 szabványdobozban levéltári mértékkel mérve 15,5 iratfolyómétert tesz ki.

Irodalom

BENE 1991.

Bene János: A nyíregyházi huszárok. JAMK 31. Jósza András Múzeum, Nyíregyháza 1991.

BENE 1994.

Bene János: Az 1. huszárhadosztály emlékezete. JAMK 40. Jósza András Múzeum, Nyíregyháza 1994.

BENE 1995.

Mindig kevesebbek leszünk. Szabadhegy István huszár alezredes naplója 1944. Szöveggondozás, bev. és jegyz. Bene János. JAMK 41. Jósza András Múzeum, Nyíregyháza 1995.

BENE–SZABÓ 1992.

Bene János – Szabó Péter: Nyíri bakák a Donnál. A Báthori István Múzeum Kiadványai 28. Báthori István Múzeum, Nyírbátor 1992.

BENE–SZABÓ 1997.

Bene János – Szabó Péter: Huszonnégyes honvédek a Kárpátokban. JAMK 42. Jósza András Múzeum, Nyíregyháza 1997.

³⁸ TAd. 1420-2015.

³⁹ Vitéz csíktaplóczai Lázár Károly az I. világháború előtti évektől Nyíregyházán a császári és királyi 14. huszárezredben, az 1920-as évektől ugyanitt a magyar királyi 4. honvéd huszárezredben szolgált. Innen rendelték fel a 1927-ben a Kormányzó testőrségébe, ahol előbb a lovas testőrség parancsnoka, majd pedig a sikertelen 1944. októberi kiugrási kísérlet bukásáig a testőrség parancsnoka volt. Visszaemlékezéseit ezen és a fia, Lázár Miklós által szintén a múzeum részére bocsátott másolatok alapján adtuk ki 2007-ben (LÁZÁR 2007.).

LÁZÁR 2007.

Lázár Károly testőr altábornagy visszaemlékezései. Szerk., bev. és jegyz. Bene János. Magyar Huszár Alapítvány, Nyíregyháza 2007.

MISKOLCZY 2003.

Miskolczy Mihály: Oros. Orosért Közéleti Egyesület, Oros 2003.

BENE János

Jósa András Múzeum

H-4401 Nyíregyháza

Pf. 57

e-mail: magyarhuszar@gmail.com

50 years of the Historical Archive

County museum director Dr. Dezső Csallány verified the inventory book of the History Archive on June 4, 1967. The first record was made under inventory number 1–64 by Mrs. Péter Németh, who, as the historian-museologist of the Jósa András Museum both maintained and developed the Local History and Historical Document Collection of the museum. The inventory book of the Local History Collection has been started already in 1957, but Mrs. Péter Németh began to establish the Historical Document Collection from 1967. Its inventory book was signed on May 28, 1967, by Dr. Dezső Csallány.

From then on until the recent times, these three collections have been managed usually by the same person, because the museum employed two historians only for shorter or longer periods very rarely.

The methodology of inventorization formed gradually. According to it, individual documents, assemblages of historical value got to the Collection of Historical Documents, while manuscripts, copies, or printed matters representing historical value were included in the History Archive. Though the museum always has had an archive, it has been mainly used for archaeological documents. Meanwhile, also the Ethnography Archive was established, so the foundation of the History Archive too, became really reasonable.

On the 50th anniversary of the Archive, in late 2017, the last inventory number was 1550-2017. Collection grown by 18,522 pages from 2002, contained then 53,278 pages.

János BENE

Jósa András Museum

H-4401 Nyíregyháza

Pf. 57

e-mail: magyarhuszar@gmail.com

